

פרשת וילך - התורה, השירה, השמיים והארץ

הרב אמנון בזק

פרשת וילך - התורה, השירה, השמיים והארץ / הרב אמנון בזק

א. מהי ה"תורה"?

בפרשת וילך מסופר על כתיבת התורה: "ויכתב משה את התורה הזאת ויתנה אל הפהנים בני לוי" (ל"א, ט).

המילה "תורה" חוזרת שוב ושוב בפרקי הסיום של ספר דברים, ויש לעמוד על השאלה - מה כוללת אותה תורה? על דרך הפשט, קשה מאוד להסביר שהכוונה לחמשת חומשי התורה, שהרי כתיבת ה"תורה" מוזכרת עוד לפני סיום חומש דברים, ומסתבר שפרקי הסיום של החומש עוד לא ניתנו באותו הזמן.

דיון הלכתי סביב משמעות המילה "תורה" נמצא בהקשר למצות קריאת ספר התורה במעמד הקהל. ציווי זה סמוך לתיאור כתיבת התורה על ידי משה, שהובא לעיל:

"ויצו משה אותם לאמר - מקץ שבע שנים במעד שנת השמטה בחג הסוכות: בבוא כל ישראל לראות את פני ה' א-לוהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם". (ל"א, י"א)

מן המשנה בסוטה משתמע מה כלול ב"תורה הזאת":

"וקרא מתחילת 'אלה הדברים' עד 'שמע', ו'שמע', 'והיה אם שמוע', 'עשר תעשר', 'כי תכלה לעשר', ופרשת המלך, וברכות וקללות, עד שגומר כל הפרשה". (משנה סוטה מא ע"א)

כלומר, ה"תורה" כוללת כמה קטעים מחומש דברים, בדילוגים. אמנם, קשה למצוא להסבר זה בסיס בפשוטו של מקרא.

על דרך הפשט, נראה שמשמעותה של המילה "תורה" היא יותר מצומצמת, ומתייחסת לנאום המצוות, שהוא החלק המרכזי של חומש דברים (פרקים ה'-כ"ו). בפתיחה לנאום זה נאמר: "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל: אלה העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים" (ד', מד-מה), ומכאן משמע שה"תורה" היא רשימת העדות, החוקים והמשפטים המובאת משם ואילך.

כך ניתן להבין גם את הפסוקים המובאים מיד לאחר סיומו של נאום המצוות, בתחילת פרק כ"ז, שבהם מצווה משה את בני ישראל לכתוב את דברי התורה על אבנים:

"והיה ביום אשר תעברו את הירדן אל הארץ אשר ה' א-לוהיך נתן לך - והקמת לך אבנים גדלות ושדת אתם בשיד: וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת בעברך...". (כ"ז, ב-ג)

המפרשים התקשו להבין כיצד כתבו על האבנים את כל התורה, מבראשית ועד דברים, והציעו פתרונות שונים^[1]. אם כוונה התורה אכן לכתיבת נאום המצוות בלבד - דומה שהבעיה מצטמצמת.

גם בהמשך הפרקים שלאחר נאום המצוות, מסתבר שהמילה "תורה" מתייחסת לנאום זה:

"ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם..." (כ"ז, כו)

"אם לא תשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת הכתובים בספר הזה, ליראה את השם הנכבד והנורא הזה, את ה' א-לוהיך". (כ"ח, נח)

מכאן, שגם הציווי האמור לגבי מלך - "וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר" (י"ז, יח), ואף הנימוק המובא לציווי זה - "למען ילמד... לשמר את כל דברי התורה הזאת..." - מתייחסים שניהם לנאום המצוות. מפסוקים אלו עולה, שישנם לפחות שני ספרי תורה: אחד כתב משה, והשני - הנקרא "משנה התורה" - מצוי אצל המלך.

ב. ה"שירה"

פרט לתורה, ישנו בפרשתנו ציווי לכתוב טקסט נוסף - השירה. לאחר הציווי על קריאת התורה, הקב"ה אומר למשה כי עם ישראל עתיד לחטוא, ולשם כך יש לתת לו את השירה:

"ויאמר ה' אל משה - הנך שכב עם אבתיך, וקם העם הזה וזנה אחרי א-לוהי נְכַר הארץ... וחרה אפי בו ביום ההוא ועזבתים, והסתרתי פני מהם והיה לאכלל... ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם, למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל". (ל"א, טז-יט)

כאן, לכאורה, משמעות המילה "שירה" נראית פשוטה למדי - שירת "האזינו", הסמוכה לפרק זה. ואכן, בתחילת שירת האזינו נאמר: "וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם" (ל"א, ל), ובסופה נאמר: "ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם..." (ל"ב, מד).

מה תפקידה של השירה? התורה עונה על כך בבירור:

"ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל שימה בפייהם, למען תהיה לי השירה הזאת לעד בבני ישראל: כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותי, זבת חלב ודבש, ואכל ושבע ודשן, ופנה אל א-לוהים אחרים ועבדום ונאצוני והפר את בריתי: והיה כי תמצאן את רעות רבות וצרות - וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו..." (ל"א, יט-כא)

השירה אמורה לתפקד כ"עד", שיישאר עם בני ישראל גם בשנות החטא והצרות הצפויות, ומובטח לבני ישראל שהשירה לא תשכח מפי זרעם.

ג. "על פי שני עדים... יקום דבר"

והנה, לאחר ציווי כתיבת השירה וביאור תפקידה, שוב חוזרת הפרשה אל ה"תורה", ומספרת שמשה מינה אף אותה ל"עד":

"ויהי ככלות משה לכתב את דברי התורה הזאת על ספר עד תמם: ויצו משה את הלויים... לקח את ספר התורה הזה, ושמתם אתו מצד ארון ברית ה' א-לוהיכם והיה שם בך לעד: כי אנכי ידעתי את מְרִיךְ ואת עֶרְפֶךָ הקשה, הן בעודני חי עמכם היום ממרים הַיְתֶם עם ה', ואף כי אחרי מותי". (ל"א, כד-כז)

בהמשך דבריו, נראה שמשה חוזר לעסוק גם בעניין השירה:

"הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם, ואדברה באזניהם את הדברים האלה ואעידה בם את השמים ואת הארץ: כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחתון, וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם, וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו במעשה ידיכם". (ל"א, כח-כט)

משה חוזר על דברי הקב"ה, שנאמרו ביחס לשירה, לפיהם בני ישראל עתידים לחטוא ולהיענש על כך. משה גם מציין שהודאות בכך שבני ישראל יחטאו מבוססת על התנהגותם השלילית עוד לפני הכניסה לארץ[2]. אולם למרבה הפלא, משה אינו 'ממנה' כ"עד" את השירה, אלא דווקא את ספר התורה!

מסתבר, שמשה הבין ששני הטקסטים - הן השירה והן התורה - צריכים לשמש כעדים, ו"על פי שני עדים יקום דבר". ברם, לא הרי עד זה כהרי העד האחר, ולכל עד ישנו תפקיד משלו. ה"תורה" היא מעין 'שטר התחייבות', שעליו חותמים בני ישראל ומקבלים על עצמם את האמור בו. התורה תשמש כעד בשעות הגורליות של בני ישראל, ותזכיר להם תמיד כי עליהם לקיים את כל המצוות אם ברצונם לשבת בשלוה בארץ המובטחת. ואכן, לאחר קריאת השירה חוזר משה אל ה"תורה", ומזכיר כי שמירתה היא הדרך היחידה להאריך ימים בארץ ישראל:

"ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל: ויאמר אלהם - שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום, אשר תצו את בניכם לשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת: כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם, ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה". (ל"ב, מה-מז)

'שטר החוב' הזה - ה"תורה" - מופקד בידי בני שבט לוי, כמייצגים את הקב"ה[3].

לשירה, לעומת זאת, יש תפקיד פעיל יותר. אין היא מונחת במקום מסוים, כשטר בבית גזיו של בעל החוב, אלא היא נלמדת בעל פה על ידי בני ישראל - "שימה בפיהם". כדרך של שירות, הבנויות במשקל מסוים, קל יותר לשנן אותה על פה. בדרך זו תישאר השירה חתומה בתודעתם הפנימית של בני ישראל גם בשנות החטא והגלות. ביום מן הימים, כך מבטיח הקב"ה לבני ישראל, תתפרץ השירה מתוך תת-המודע של בני ישראל החוטאים ותחדור אל הכרתם הפנימית: "והיה כי תמצאן אתו רעות רבות וצרות - וענתה השירה הזאת לפניו לעד כי לא תשכח מפי זרעו" (ל"א, כא). השירה היא הערובה לכך שבסופו של דבר יגיע עם ישראל להכרה כי חטאיו גרמו לכל צרותיו: "ואמר ביום ההוא - הלא על כי אין א-לוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה" (ל"א, יז).

ההבדל בין התורה לבין השירה מתבטא במעמדו של יהושע ביחס לשתייהן. יהושע נזכר בפרקים אלו רק ביחס לשירה, ואילו ביחס לתורה - משה נותר לבדו. הדברים בולטים במיוחד בפסוקים שלאחר שירת האזינו:

"ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת באזני העם, הוא ויהושע בן נון: ויכל משה לדבר את כל הדברים האלה אל כל ישראל: ויאמר אלהם - שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום, אשר תצו את בניכם לשמר לעשות את כל דברי התורה הזאת". (ל"ב, מד-מו)

התורה היא שטר התחייבות, והיא נאמרה ואחר כך נכתבה על ידי משה כביטוי לברית שנכרתה באופן חד-פעמי באמצעות משה. השירה, לעומת זאת, עתידה ללוות את בני ישראל באופן פעיל לאורך ההיסטוריה, ועל כן גם המנהיג הבא - יהושע - קשור אליה באופן ישיר.

התורה והשירה כרוכות זו בזו באופן מפתיע בפרקים ל"א-ל"ב. נציין את מבנה הפרקים על פי העיסוק בשני הטקסטים הללו:

1. התורה: כתיבתה והציווי לקוראה במעמד הקהל (ל"א, ט-ג).

2. השירה: כתיבתה, מעמדה כ"עד" ומשמעותו (ל"א, טז-כג).

3. התורה: מיקומה, מעמדה כ"עד" (ל"א, כד-כז).

4. השירה: הפתיחה, תוכן השירה והסיום (ל"א, כח-ל"ב, מד).

5. התורה: אזהרה על חובת שמירתה (ל"ב, מה-מז).

מבנה זה מבטא באופן ברור את הקשר המהותי שבין שני העדים, למרות השוני שביניהם. מחד - המחוייבות הבסיסית לאירוע חד-פעמי צריכה להיות מלווה בפן חווייתי, כדי לאפשר את המשכחה לאורך ימים; ומאידך - חוויית השירה היא חסרת משמעות אם אין היא כרוכה בנטילת מחוייבויות כלשהן, שעליהן היא מבוססת. הצירוף של שני הגורמים - הוא אשר מבטיח ש"רוחי אשר עליך **ודברי** אשר שמתּי בפיך - לא ימושו מפּיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך, אמר ה', מעתה ועד עולם" (ישעיהו נ"ט, כא).

ד. "או על פי שלשה עדים יקום דבר"

לסיום, יש לציין כי ישנם עוד שני עדים בפרשיות אלו:

"הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם ושטריכם, ואדברה באזניהם את הדברים האלה **ואעידה בם את השמים ואת הארץ**: כי ידעתי אחרי מותי כי **השחת תשחתון**, וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם..." (ל"א, כח-כט)

ואכן, כדרכם של עדים, האמורים להיות נוכחים בשעת ההתחייבות, גם שירת האזינו נקראה בפני שני העדים:

"האזינו השמים ואדברה ותשמע הארץ אמרי פי".
(ל"ב, א)

אין זו הפעם הראשונה שבה משמשים השמיים והארץ כעדיו של משה. כבר בסיום הנאום הראשון של משה נאמר:

"כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ, **והשחתם** ועשיתם פסל תמונת כל ועשיתם הרע בעיני ה' א-לוהיך להכעיסו: **העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ** כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה, לא תאריקן ימים עליה כי השמד תשמדון". (ד', כה-כו)

גם בפרשת ואתחנן, השמיים והארץ הם עדים לתגובה הצפויה של הקב"ה על השחתת דרכיהם של בני ישראל. בדומה לכך, אף בסיום פרשת ניצבים נאמר:

"**העידתי בכם היום את השמים ואת הארץ**, החיים והמות נתתי לפניך - הברכה והקללה, ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך". (ל', יט)

לשם מה יש צורך בעדים' אלו?

"ולמה העיד בהם שמים וארץ? אמר משה: אני בשר ודם, למחר אני מת. אם יאמרו ישראל: לא קבלנו עלינו הברית - מי בא ומכחישים? לפיכך העיד בהם שמים וארץ, עדים שהן קיימים לעולם. ועוד, שאם יזכו - יבואו העדים ויתנו שכרם, הגפן תתן פריה, והארץ תתן יבולה, והשמים יתנו טלם. ואם יתחייבו - תהיה בהם יד העדים תהלה: 'ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה', ואחר כך - ואבדתם מהרה על ידי האומות". (רש"י ל"ב, א)

בפרשת השבוע שעבר עמדנו על הברית הכפולה שכרת משה עם בני ישראל: האחת, ברשימת ה'אחרים', מבטאת את החובה לקבל את המצוות מתוך חיוב קבלת עול מלכות שמים בלבד; והשנייה, ברשימת הברכות והקללות, מבטאת את הקשר שבין קיום המצוות לבין התנהלותו של עולם הטבע. דומה, שחלוקה זו קשורה גם לעדים השונים: שני העדים הראשונים - התורה והשירה - מייצגים את החוזה שבין הקב"ה לבין עם ישראל. לעומתם, שני העדים האחרונים - השמיים והארץ - מבטאים את דרכו של העולם, המתנהל על פי התנהגותם של בני ישראל. גם לו הייתה אפשרות שהשירה תישכח ושספר התורה ייעלם - עדיין ישנה בחינה המבססת את קיום המצוות על הדרך לחיות חיי ברכה בעולם, ודרך זו מיוצגת על ידי השמיים והארץ.

[1] ראב"ע (כ"ז, א) הביא פירוש שהכוונה לרשימה מצומצמת של המצוות: "ויאמר הגאון ז"ל, כי כתוב עליהם מספר המצוות, כמו הכתובות בהלכות גדולות בענין אזהרות, ויפה אמר". הרמב"ן (שם, ג) הוסיף: "וייתכן שהיו האבנים גדולות מאוד, או שהיה ממעשה הניסים".

[2] מעניינת העובדה, שמשה אינו משעין את ידיעתו שבני ישראל עתידים לחטוא על דברי ה' בנושא, אלא על סברה הגיונית - "קל וחומר": "הן בעודני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה', ואף כי אחרי מותי". ייתכן, שסיבת הדבר היא שגם הקב"ה נשען על אותה סברה: "כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום בטרם אביאנו אל הארץ אשר נשבעתי", וכפי שציין ראב"ע: "כי אילו לא הייתי יודע את העתידות - כבר ידעתי מה שעשו עד היום הזה". כלומר, גם הקב"ה ידע על חטאם של בני ישראל מתוך סברה, ואף ללא 'שימוש' בעובדת היותו קורא הדורות מראש. נימוק זה שימש את הרמב"ן כדי להסביר מדוע הקב"ה ומשה מזכירים במפורש את חטאיהם העתידיים של העם: "ואם לא חטאו ישראל במדבר ולא נודע יצרו בפועל - לא היה הגון שיעיד בהם שירה לומר הגלוי לפניו שתחטאו ואעידה בכם שתמצאנה אתכם רעות רבות וצרות כזה וכזה, אבל היה הראוי שיתן להם התורה בידיעה סתם: 'אם תאבו ושמעתם - טוב הארץ תאכלו, ואם תמאנו ומריתם - חרב תאכלו'. אבל עתה, שנודע גם להם יצרם הרע ולבם הזונה - יגיד להם כל הקורות אותם".

[3] בשבוע שעבר עמדנו על כך שבני לוי הם המייצגים את הקב"ה גם במעמד הברכות והקללות, והם הקוראים באוזני העם - "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת" (כ"ז, כו).